

РЪКОВОДЕНО СТОПАНСТВО И ИКОНОМИЧЕСКО ПЛАНИРАНЕ – ТЕОРЕТИЧНИ АНАЛИЗИ И ДЕБАТИ СРЕД БЪЛГАРСКИТЕ ИКОНОМИСТИ ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Пенчо Д. Пенчев*

I. Въведение

Първата световна война (1914-1918) и Голямата депресия от 30-те години на ХХ век предизвикват дълбоки промени както във философията, на която се базира стопанската политика, така и в теоретичното осмисляне и анализ на икономическите проблеми. На съмнение са подложени редица от фундаменталните принципи на класическия либерализъм, а също и на икономическите теории, фокусирани предимно върху функционирането на пазара. Тези сътресения имат глобален характер и засягат, макар и в различна степен, отделните региони по света. Поради това опитите за интелектуална реакция и за търсене на траен изход от проблеми като безработица, аграрна криза, свръхпроизводство, различни неравенства и т.н. не се ограничават само до водещите икономики, школи и национални традиции в икономическата мисъл. В тях се включват академични икономисти от държави, които до този момент са били в периферията на теоретичните дебати и не са правили никакви сериозни научни приноси.

Настоящата студия е посветена на дебатите и постиженията на българските икономисти през 30-те години на ХХ век във връзка с теорията на регулираното стопанство. През междувоенния период българските икономисти пропускат известния дебат за социализма [1]. Те обаче се концентрират върху анализ на регулираното стопанство, при това без да се ограничават единствено върху проблеми, пряко свързани с България. Тезите, анализите и основните теми, с които се занимават те, не са особено популярни в международен план, макар че в тях могат да се открият интересни и оригинални елементи. Причините за това са комплексни, но сред най-важните могат да се посочат две, които донякъде са взаимно свързани. Първата е, че публикациите, посветени на регулираното стопанство, са правени почти изцяло в български издания и на български език. Отделни опити за публикуване на

* Пенчо Д. Пенчев е доктор на историческите, доцент в катедра „Политическа икономия, секция „Стопанска история“ на УНСС e-mail: pencho_penchev@gyuvetch.bg

статии и книги на английски, немски и френски език са регистрирани, но тяхното влияние остава слабо. Това чувствително ограничава възможността за международна разпознаваемост на българските автори.

Втората причина се крие в особеностите на политическата история на България. С началото на Втората световна война (1939 г.) и особено с българското включване в нея на страната на Третия райх (март 1941 г.) възможностите за участие в международния интелектуален обмен намаляват изключително много. След края на Втората световна война в страната постепенно се установява еднопартиен по същество режим, доминиран от комунистическата партия. Налага се и монопол на марксистката парадигма в икономическите изследвания, а и въобще в науката. Голяма част от предвоенните икономисти са лишени от възможност да преподават и/или да публикуват каквото и да е на какъвто и да е език. Неизбежно следствие от това е прекратяването на интензивните дебати, характерни за предходните години, и задълбочаване на изолацията.

Основната теза, която се защитава с настоящата студия, е, че в теоретичния анализ на ръководеното стопанство българските икономисти проявяват реализъм и отчитат правилно редица проблеми и потенциални слабости, свързани с възможностите за административно въздействие върху стопанството, с отрицателните последици от неизбежното приложение на насилие върху предприемчивостта и иновативността в икономиката. Те разработват солидни аргументи, с които доказват принципната несъвместимост между планиране и капитализъм. С оглед на традициите в българската стопанска политика и в икономическата мисъл интересни приноси са направени в областта на значението на протекционизма.

Представеното изследване обогатява съществуващата литература по темата в две посоки. На първо място се разширява географският и национален обхват на изследванията върху историята на икономическата мисъл, свързани с анализите на регулираната икономика, особено що се отнася до европейската периферия и полупериферия. До сега те са концентрирани основно върху Италия, Португалия, донякъде Румъния (Almodovar and Cardoso, 2005; Bastein and Cardoso, 2007; Pomini 2011; Nenovsky and Torre, 2015). Българските икономисти се вписват в традицията на анализ на интервенционизма, но внасят и своя специфика в него. На второ място – студията разкрива една от особеностите в развитието на икономическата мисъл в България. Изследването на дебатите върху теорията на регулираното стопанство в България през 30-те години на XX век показва, че това е период, в който за пръв път в своето развитие икономическата мисъл в България се откъсва от простото възприемане на теоретични постановки от Западна Европа и САЩ и от приложението им за рационализиране на икономически процеси и тенденции в страната. Представителите на българската икономи-

ческа мисъл правят първи опити за самостоятелни анализи и оригинални приноси в световната икономическа мисъл. По този начин от гледна точка на историята на идеите България постепенно престава да бъде част от интелектуалната периферия на Европа [2].

В структурно отношение студията започва с кратко представяне на историческия и институционалния контекст, в който се развива българската икономическа мисъл през 30-те и началото на 40-те години на XX век. След това последователно са разкрити различните подходи на българските академични икономисти при теоретичното представяне на ръководеното стопанство, неговите предимства и проблемите, които то поражда и които се групират най-вече в рамките на неокласическия подход. В самостоятелна част са разгледани дебатите, посветени на възможностите за планиране при капитализма, което се очертава като един от най-важните проблеми за българските икономисти. Заключениеите бележки обобщават направените наблюдения за дебатите и вижданията на българските икономисти, посветени на ръководеното стопанство.

В студията не е отделено специално внимание на отражението на Голямата депресия върху българската икономическа мисъл и на теоретичния анализ, посветен специално на проблемите на организацията и функционирането на военновременната икономика. Подобен подход е възприет, защото тези проблеми имат по-скоро косвена връзка с теорията на ръководеното стопанство и защото те са били обект на самостоятелно изследване от страна на български учени (Неновски и Андреев, 2014; Петров, 1999).

Необходимо е да се направи и уточнение за съдържанието на възприетия в статията термин регулирано стопанство. През разглеждания период сред българските икономисти липсва общоприето определение на този термин. До известна степен това положение отразява липсата дори на приблизително единство и в световната икономическа мисъл по този въпрос. Трябва да подчертаем, обаче, че постепенно сред изследователите, които работят по въпросите за теорията на ръководеното стопанство, се налага мението, че то представлява нещо средно между свободната (*laissez-faire*) икономика и плановото стопанство на социализма [3]. Според някои ръководеното стопанство представлява преход от свободната към планираната икономика, според други то избягва крайностите и недостатъците на свободната и на плановата икономика [4]. Основните инструменти за неговото реализиране на практиката се състоят в засилената държавна намеса в икономиката, която може да има най-разнообразни форми и която е съвместима както с авторитарни, така и с демократични политически режими.

II. Общ исторически и институционален контекст

В периода от края на Първата световна война (1919 г.) до септември 1944 г., когато на власт в страната идва доминираната от комунистите коалиция Отечествен фронт, вътрешнополитическият живот в България се характеризира с нестабилност, изблици на гражданска война през 20-те и първата половина на 40-те години на XX век, честа смяна на правителства и постепенна загуба на авторитет на парламентарната демокрация. Причините за това са много, но сред най-важните могат да се посочат загубата в Първата световна война и компроментирането на почти всички буржоазни партии, недоволството от страна на преобладаващото селско население от липсата на адекватна стопанска политика по отношение на селото, силното влияние на СССР и на останалите авторитарни и тоталитарни държави и др.

Непосредствено след края на Първата световна война България е управлявана от няколко коалиционни правителства, а от 1920 до юни 1923 г. на власт е популистският БЗНС, начело с Александър Стамболийски. През тези години са направени опити за ограничаване на правата на буржоазията и градските жители. Провеждана е политика, чрез която се прави опит целенасочено да се облагодетелства масата от селското население. През юни 1923 г. старите буржоазни партии с помощта на армията организират преврат и свалят БЗНС от власт. Те потушават слабоорганизираната въоръжена съпротива на селските маси, а по-късно и въстание, организирано от комунистическата партия.

Превратаджиите и подкрепящите ги политици се организират в нова политическа партия Демократически сговор. Нейни правителства управляват до 1931 г. Министър-председател в първото правителство на Демократическия сговор (1923-1926 г.) е професорът по политическа икономия Александър Цанков. В стопанската политика, която се провежда под негово ръководство, ясно личи засилената държавна намеса в стопанството, характерна и за регулираната икономика през 30-те години на XX век. Още в една от първите си речи като министър-председател той сочи държавата, заедно с труда, капитала и природата, като основен фактор за стопанския прогрес и заявява, че държавата има право да контролира и ръководи финансовия капитал, тя трябва да защитава работниците от експлоатация, да насърчава индустрията и т.н. (Цанков, 1923: 13-19). По-късно Цанков е още по-категоричен: „Когато нуждите на живота ми наложат да етатизирам известни предприятия ще го направя; когато нуждите на живота не го налагат, няма да правя опити ...“ (Цанков, 1924: 17). Тези думи са свидетелство, че през 20-те години на XX век провежданата политика на държавна намеса и регулиране на стопанството се оправдава с нуждите на живота и не се прибягва към нейната теоретична обосновка. През 1926 г. Цанков е заменен като

министър-председател от значително по-либералния Андрей Ляпчев, който полага усилия за демократизация и либерализация на режима. Белег на това е фактът, че през 1931 г. Демократическият сговор губи парламентарните избори и отстъпва властта на коалицията Народен блок. В условията на Голямата депресия тази коалиция се оказва нестабилна, правителствените промени стават твърде чести, а противоречията между коалиционните партньори често парализират правителство и парламент. От началото на 30-те години на XX век при управлението на второто правителство на Демократическия сговор и след това при управлението на Народния блок започва да се налага в България „ръководеното стопанство от либерален тип“ по определението на Стойчо Грънчаров (1999: 186)

През май 1934 г. в политическия живот на страната отново се намесва армията, която осъществява военен преврат и установява безпартиен режим, който в някои отношения наподобява режима на Мусолини. Всички политически партии са разпуснати, разпуснат е и парламентът, пристъпва се към административна централизация и ограничаване на самоуправлението. Политическата промяна води и до промяна в типа на ръководено стопанство, което от либерален тип се превръща в авторитарно (Грънчаров, 1999: 187). Съществуващите до преврата Министерство на търговията, промишлеността и труда и Министерство на земеделието и държавните имоти са обединени в Министерство на народното стопанство. Съвременниците оприличават това ново министерство на Министерството на корпорациите в Италия (Манчев, 1935). Направени са опити за основаване на съсловни организации, които да съдействат за прилагането на държавната стопанска политика сред работници, индустриалци, търговци и т.н. (Димитров, 2014: 129-135). Обсъждат се и идеи за основаване на стопански парламент, чиито състав трябва да се излъчва от съответните стопански организации, пропорционално на тяхната численост и значение за стопанството. Решенията на стопанския парламент би трябвало да подлежат единствено на одобрение или отхвърляне от страна на политическия парламент (Кожухаров, 1932: 70). Постиженията в корпоративната организация на обществото обаче се оказват ограничени и нетрайни [5], без съществен ефект върху стопанското развитие на страната. Обсъжданията по въпросите за корпоративно стопанско организиране обаче не остават само на ниво политическа пропаганда, през 30-те години те навлизат в областта на теоретичните анализи [6].

През годините след 1935-та властта в страната се съсредоточва в ръцете на цар Борис III, който бавно либерализира режима, възстановява парламента, като за пръв път са дадени изборителни права на жени (но само при условие, че са женени, разведени или вдовици). Възстановяване на политическите партии обаче не е допуснато. В това положение е България при началото на Втората световна война (1939), когато въпросите на външно-

политическата ориентация на страната и възможностите за разрешаване на някои национални и териториални проблеми придобиват все по-голямо значение. Цар Борис III се опитва да запази страната извън военните действия, като първоначално е обявен неутралитет, а през март 1941 г. страната се присъединява към Тристранния пакт и обявява „символична“ война на САЩ и Великобритания, но не и на СССР. В периода на неутралитета България успява да си върне по мирен път областта Южна Добруджа от Румъния, загубена в резултат на Първата световна война. В хода на войната и най-вече след 1941 г. авторитарните тенденции в българското общество отново се засилват. България постепенно изпада във все по-явна политическа криза след смъртта на цар Борис III през август 1943 г. Въоръжената борба срещу режима постепенно се засилва, а бомбардировките над София и други български градове в края на 1943 и началото на 1944 г. допълнително разстройват функционирането на администрацията. В началото на септември 1944 г. СССР обявява война на България и с помощта на Червената армия на 9 септември 1944 г. в страната е осъществен пореден преврат, като на власт идва доминираната от комунистическата партия коалиция Отечествен фронт.

Освен вътрешно- и външнополитическата нестабилност, друг фактор, който неизбежно оказва влияние върху теоретичните дебати сред българските икономисти, е стопанското състояние на страната. В периода между двете световни войни и в условията на Втората световна война българската икономика е предимно аграрна, в нея преобладава дребно и слабопродуктивно земевладение. Степента на неговата обвързаност с пазара е ниска а пшеницата остава главната култура, която се отглежда. Според тогавашните изследователи на българското селско стопанство „стопанският рационализъм не е основата, на която се опира нашето земеделско население“ (Долински, 1935: 135). Едно от доказателствата за това според Наум Долински е фактът, че българските земеделци произвеждат главно жито без да държат сметка за промените в неговата пазарна цена. В години, когато цената на пшеницата е висока, нейното производство не се увеличава, а в години на ниски цени нейното производство не намалява, както би следвало да се очаква в едно стопанство, където основната фигура е homo economicus. Сред другите основни характеристики на българското селско стопанство могат да се отбележат наличието на аграрна пренаселеност [7] и на спонтанна тенденция към трансформиране на производството. Тя не е плод на целенасочена държавна политика и се изразява в увеличаването на относителния дял на площите, засявани с интензивни култури – тютюн, маслодайна роза и др. (Димитров, 2014: 141).

Проблемите в селското стопанство предопределят и вниманието на държавата към него. През разглеждания период на практика всички български правителства се опитват да насърчат модернизацията му и да разрешат со-

циалните проблеми, свързани с липсата на достатъчно земя. И въпреки че според водещия аграрикономист от периода Н. Долински българското селско стопанство страда не от капитализма, а от липсата на достатъчно капитализъм (Долински, 1932: 93), основните характеристики на стопанската политика по отношение на аграрния сектор са насочени към неговото предпазване от пазарните механизми. Анализирана през призмата на написаното от Долински, стопанската политика през междувоенния период изглежда парадоксална: основният проблем на селското стопанство е липсата на капитализъм, стопанската политика обаче си поставя за цел да не допусне или да ограничи капитализма в аграрния сектор на страната. Принципна подкрепа за такава политика има от партии от целия политически спектър. При управлението на БЗНС (1920-1923 г.) е предприета аграрна реформа, която цели ограничаване на едрата поземлена собственост и преразпределяне на обработваемата земя. Още през периода между двете войни се установява, че реформата не разрешава социалните проблеми в българското село и води до задълбочаване на икономическото изоставане (Долински, 1933: 282-290). През 1930 г., в условията на Голямата депресия и на свързания с нея спад в пазарните цени на селскостопанските продукти, е основана дирекция „Храноизнос“, която закупува част от тях на цени по-високи от пазарните. Нейната дейност се разширява през следващите години и тя се превръща в един от основните инструменти за държавно субсидиране на селското стопанство (Димитров, 2014: 171-178). Към края на 30-те години на XX век „Храноизнос“ и други държавни или контролирани от държавата институции изкупуват над 50% от земеделската продукция в страната (Тодоров и др., 1981: 396-397).

След Първата световна война индустрията в България бележи известен напредък, но страната си остава без тежка промишленост, с дребни, полузаянчатийски фабрики. Индустрията целенасочено е закриляна от страна на държавата още от края на XIX век чрез различни форми на стопански национализъм. Закрилата се изразява най-вече в законово насърчаване на местното производство и в митнически протекционизъм и др. Едва през втората половина на 30-те години политиката на митнически протекционизъм за местната индустрия е премахната [8], а от 1936 г. индустриалното насърчаване е заменено от политика на ограничаване на откриването на нови промишлени предприятия в отрасли, които се определят като преситени (Димитров, 2014). Тази промяна в стопанската политика спрямо индустрията не е свързана с отказ от нейната националистична насоченост. В нейното ядро остава стремежът за стопанска независимост на България, разбираана до известна степен в меркантилистичен план. Българската държава се опитва да използва всички възможности за ограничаване на вноса на чужди суровини и за увеличаване потреблението на български суровини

[9]. Успоредно с това се търсят варианти за увеличаване на експорта на български индустриални стоки (Клаев, 1939: 49-50).

Във външната търговия на страната като основен партньор, най-вече през 30-те години на XX век, се налага Германия. Търговията с нея се осъществява въз основа на клирингови споразумения (Неновски и Андреев, 2014). По редица причини в условията на Голямата депресия България остава в групата държави (водена от Германия), които в името на запазването на финансовата си стабилност въвеждат редица външнотърговски ограничения (Eichengreen and Irwin, 2010: 894).

Може би най-важната характеристика на българската стопанска политика след Първата световна война е, че тя се характеризира с нарастваща намеса и контрол от страна на държавата. Тази тенденция не е линейна и равномерна, но може да се приеме, че тя става по-интензивна през 30-те години на XX век. Все пак в сравнителен Балкански план българската стопанска политика е по-скоро умерена. Тя не достига до нивото на регулация, контрол и планиране, характерно например за републиканска Турция [10].

В периода между двете световни войни, освен наличието на остри стопански, социални и политически проблеми, се появяват и други условия, които стимулират научните дебати. В страната се установява институционална структура, която дава възможност на професионалните икономисти да се развиват в научно-изследователски план. На първо място трябва да се отбележи, че са основани и започват да функционират успешно три висши икономически училища. Това са Свободният университет в София (1920 г.), Висшето търговско училище във Варна (1921 г.) и Висшето търговско училище в Свищов (1936 г.) [11]. Към тези нови центрове за развитие на икономическото образование и на икономическата наука трябва да се прибавят и някои, които съществуват още от периода преди Първата световна война. Важна роля има основаното през 1895 г. Българско икономическо дружество. То издава едно от най-авторитетните списания в областта на икономиката – Списание на българското икономическо дружество (Маринова, 2012). Стопански науки се преподават и изучават още преди Първата световна война и в Юридическия факултет на Софийския университет. Във всички тези институции, а също и в нарастващата държавна администрация, намират възможност за професионална реализация, за научно-изследователска и преподавателска работа и кариера много от академично подготвените в Западна Европа български икономисти. Новите академични институции публикуват свои издания, които стават трибуна за професионални дискусии и обмен на мнения сред оформящата се академична икономическа общност. Върху развитието на икономическата мисъл в България положително влияние оказва пристигането на руски емигранти икономисти – Оскар Андерсон, С. Демостенов, Н. Долински и др. Те се установяват в страната и с подго-

товката си помагат за издигането на качеството на публикациите и преподаването на политическа икономия. Успоредно с това български икономисти продължават да се обучават и специализират във водещи университети в Западна Европа и поддържат научни контакти с някои от най-известните икономисти от периода.

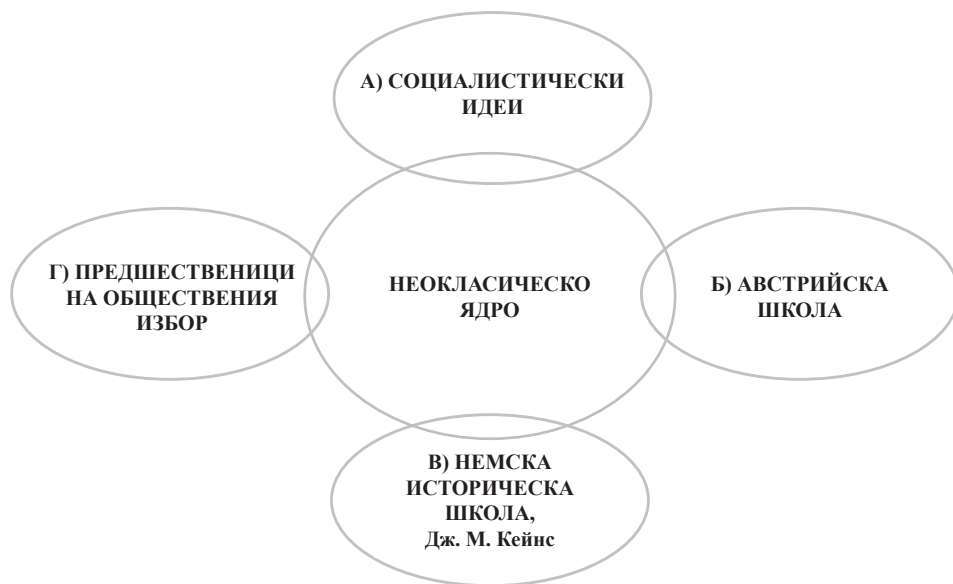
Комбинацията от стопански и политически проблеми, пред които е изправена българската общественост през 30-те и началото на 40-те години на XX век, наличието на солидна за страната група от академично подготвени изследователи и относителната научна свобода дават отражение върху качеството на теоретичните дебати, посветени на ръководеното стопанство.

III. Теоретични подходи към регулираната икономика

Публикациите, посветени на ръководеното стопанство в научно-популярните и политическите издания през 20-те, 30-те и началото на 40-те години на XX век, създават погрешното впечатление, че икономическата наука е единна в критиката на нерегулираната пазарна икономика и в отхвърлянето на класическия либерализъм. През 20-те години основният мотив за това е твърдението, че Първата световна война е сложила край на епохата на стопанския либерализъм и е наложила капиталистическата стопанска система да се рационализира и да се приспособи към новите условия (Цанков, 1927). През следващото десетилетие се прибавят нови аргументи в подкрепа на тази теза. Кризата в САЩ и фактът, че философията на ръководеното стопанство преобладава в държави, които имат традиционно силно влияние в България, се сочат като необорими мотиви за налагането на същите практики и в България (виж напр.: Колчев, 1935; Манчев, 1940; Агънски 1941). Сред българската академична общност обаче не може да се намерят привърженици на подобно елементарно мнение. Водещите икономисти в страната са наясно, че и през 30-те години има достатъчно авторитетни имена, които смятат, че стопанските проблеми на междувоенния период са резултат от държавната намеса в икономиката, а не от нейната липса (Долински, 1937а).

Анализите на ръководеното стопанство, които се правят в българската икономическа литература, на пръв поглед се базират на различни теоретични постановки и трудно могат да се обединят под някакъв общ знаменател. В голямата си част обаче най-стойностните разработки изхождат от принципи, които могат да се характеризират като неокласически [12]. Неокласическият подход, който обединява изследванията, дава само най-общата теоретична рамка, без да ограничава отделните автори от ползването на концепции и идеи, които са разнообразни и в отделни случаи противоположни.

В обобщен вид неокласическото ядро и неговите вариации, характерни за българската икономическа мисъл и за нейното отношение към регулираното стопанство, могат да се представят с фигура 1.

Фигура 1. Неокласическо ядро на българската икономическа мисъл през 30-те години на XX век и неговите вариации

В последващото изложение ще обърнем внимание на всяка една от посочените комбинации.

А) Неокласицизъм и социализъм. Българската академична общност, с малки изключения, остава изолирана от дебата за социализма, който се разгаря между водещи световни икономисти през 20-те и 30-те години на XX век. Влиянието на този дебат обаче може да се открие във факта, че дори и ляво настроени икономисти възприемат значението на ценовата система като координационен механизъм в стопанската дейност. Техните анализи на ръководеното стопанство са анализи на това как държавната намеса в икономиката ще се отрази върху този координационен механизъм.

Преподавателят във Висшето търговско училище в Свищов проф. Тодор Владигеров комбинира неокласическия анализ на ръководеното стопанство с отделни влияния от страна на марксизма и на пазарния социализъм (те са видими в неговия анализ на монополизацията и ролята на монополите). В една от най-подробните студии, публикувани в България, посветени на ръководеното стопанство, той обяснява необходимостта от държавна намеса в икономиката с факта, че нарасналото производство не може да се консумира

и с това, че монополните обединения нарушават свободното ценообразуване и по този начин пречат за преодоляването на цикличните икономически кризи (Владигеров, 1939: 6-11). Той твърди, че нито една от характерните за регулираното стопанство политики не е в състояние да ограничи спонтанното действие на пазарните сили и на ценовия механизъм. За да докаже тезата си, той ползва обширен емпиричен материал за стопанската политика на президента Фр. Делано Рузвелт в САЩ, за нацистка Германия, Италия и други европейски държави, в които повече или по-малко се прилагат принципите на ръководеното стопанство. Според него фактът, че дори в края на 30-те години производството във водещите страни и в най-важните отрасли нараства, без да се преодолее милионната безработицата, е показателен за невъзможността на ръководеното стопанство в този му вид да преодолее кризисните прояви (Владигеров, 1939: 40-41). Съществен недостатък на регулираното стопанство е, че то деформира стопанското развитие, защото нарастването на производството се дължи на военизирането на икономиката, което не е трайно решение на проблемите.

Общите изводи, до които достига Владигеров, сочат, че усилията на държавата за регулиране на цените обикновено имат отрицателни последици за дребните производители и за консуматорите и че политиката за регулиране на цените не може да осигури „справедливи“ цени:

„Ръководената политика на цените, като оръдие на върховната власт, не се влияе от етиката. Принципите за справедливост и социална зависимост стоят на заден план. Съдържание на тази политика дават икономическите и политическите задачи.“ (Владигеров, 1939: 90)

Контролът над индустриалното производство чрез картелиране също не е успешен, защото „картелите имат изявени противници в редовете на самите представители на ръководеното стопанство. Тези противници изхождат от интересите на дребните производители и консуматори и виждат в тях източника на всяко социално зло“ (Владигеров, 1939: 147). Още по-неуспешна е ролята на международните монополни обединения за регулиране на търговския обмен и за стабилизиране на цените:

„... настъпи ли между монополистическите групировки споразумение за подялба на пазарите, веднага се явяват нови конкуренти, които подемат конкуренцията отново. Така че конкуренцията никога не може да изчезне напълно, и тогава, когато монополите обхващат преобладаващата част от производството и пазара.“ (Владигеров, 1939: 165)

Кооперациите, според Владигеров, могат да бъдат подходящо средство за осъществяване на качествени промени в стопанска система, доминирана от монополни обединения. Това обаче неизбежно ще доведе до ограничаване на самостоятелността на кооперациите, които ще загубят характеристиките си на независими от държавата, свободни и автономни организации.

Всички наблюдения и анализи на Владигеров по отношение на несъвместимостта на регулираната икономика с пазарните принципи са точни. В крайна сметка обаче след като доказва невъзможността или ограничените възможности на класическите инструменти на ръководената политика да овладеят спонтанните пазарни сили Тодор Владигеров се застъпва за по-голяма степен на държавен интервенционизъм (Владигеров, 1939: 200-201). Изводът му изглежда на пръв поглед парадоксален, защото, сведен до една основна теза, той звучи така: инструментите и политиките на ръководеното стопанство не работят и следователно трябва да се прилагат още по-активно. Посоченият парадокс може да се разреши само ако се вземе предвид фактът, че след 9 септември 1944 г., когато в страната се установява режим, доминиран от комунистическата партия, Т. Владигеров продължава да пише и публикува, освен това заема важни академични и политически постове. Очевидно новият режим в страната не противоречи на принципите му. В този смисъл с критиката, която прави на регулираното стопанство през 1939 г., той доказва невъзможността за спасяване на капитализма със средствата на засиления държавен интервенционизъм. В студията си той не прави ясен извод в полза на планираното стопанство от съветски тип, но ако се приеме тезата му, че либералният и регулираният капитализъм са неустойчиви системи, които пораждат непрекъснати кризи и проблеми, то изглежда социалистическото стопанство е единствената възможна алтернатива на капиталистическото.

Б) Неокласицизъм и Австрийска школа на икономическата мисъл. Съвсем друг е анализът на ръководеното стопанство от страна на Иван Ранков, който е преподавател във Висшето търговско училище във Варна. Той е изцяло в духа на теоретичните виждания на Карл Менгер, а също и на някои други по-късни представители на австрийската школа в икономическата мисъл. Според него, при теоретичния анализ на ръководеното стопанство, е необходимо пълно абстрахиране от временните политически цели, които си поставят ръководните елити при провеждането на отделните мероприятия. По същия начин въз основа на теоретичните анализи не е възможно да се оправдае или отхвърли държавната намеса в стопанския живот. Тя е факт от живота, който не може да се отрече. Икономическата теория обаче може да изследва и посочи последиците от подобна политика. В случая имаме явно разграничение между нормативния и позитивния подход към икономическия анализ, като Ив. Ранков определено защитава позитивния подход (осо-

бено характерен и за писанията на видния представител на австрийската школа – Лудвиг фон Мизес). Ранков намира и няколко основни пречки пред изграждането на стопанска теория на ръководеното стопанство. Първият проблем се състои в това, че към началото на 40-те години на XX век е прекалено рано да се „очертае един идеален тип на ръководено стопанство, който да очертава някаква завършена картина на разглежданата система“ (Ранков, 1943: 322). Вторият проблем идва от това, че ръководеното стопанство се анализира едновременно като стопанска политика и като обект на стопанската теория, без да се прави ясно разграничение между двата подхода.

Ранков ясно защитава тезата, че ръководеното стопанство може да се анализира с инструментариума, който се базира на теорията на пределната полезност, законите на Госен и т.н. Той твърди, че основните принципи на тази теория не са валидни и приложими само при анализ на либералното стопанство. В ръководено стопанство, което съчетава индивидуалистични и колективистични принципи, държавата заменя пазарните цени с административно определени, които се налагат принудително. Принудителното нормиране на цени обаче не може да се ограничи само в определени отрасли или до определени цени, то по необходимост се разпространява върху цената на труда, цената на суровините и в крайна сметка до регламентиране на цялото стопанство (с тези си виждания Ранков достига до изводи, които са подобни на твърдения, изказани от Лудвиг фон Мизес). По същия начин в условията на ръководено стопанство, като ограничава възможността за получаване на „една истинска печалба, която съответства на понесения риск и организационните способности на предприемача“, създаването на нови предприятия ще е твърде проблематично. От друга страна, съществуващите предприятия, които са подпомагани от държавата, „загубват своята динамика и способностите си да реагират към конюнктурните промени“ (Ранков, 1943: 328-329).

Колективистичният сектор в икономиката обаче предполага и необходимост от неговото теоретично осмисляне, което е невъзможно с методите и принципите на икономическата наука, която е фокусирана върху системата на взаимодействия си индивидуални стопанства. Липсата на подобен анализ би направила теорията на ръководеното стопанство непълна и неадекватна. За тази цел, по думите на Ранков, трябва да се прибегне към „помощта на реалистичната теория“ (Ранков, 1943: 335). Ранков смята, че докато постановките на чистата теория са универсални и общовалидни, то тези на реалистичната теория се отнасят само към един определен стопански строй. Реалистичната теория, освен това, си служи по-малко с обобщения и абстракции (Ранков, 1940: 493-495). Съществен принос в комбинирането на австрийската с „реалистичната“ теория не е направен, а през следващите години той не доразвива в нови публикации опита си за теоретично осмисля-

не на регулираната икономика през избраната от него призма. Поради тази причина е оправдано включването му в изследването като представител на опита да се анализира ръководеното стопанство от гледна точка на постиженията на австрийската школа в икономическата мисъл.

В) Неокласицизъм и Немска историческа школа, Дж. М. Кейнс. Традиционно от края на XIX век Немската историческа школа е едно от най-влиятелните за България направления в икономическата мисъл. Това се дължи на факта, че представителите на тази школа предлагат икономически политики и средства, чрез които по-изостанали държави (като България) могат да наваксат в развитието си. Сред тях с най-голяма популярност са протекционизмът и законовото насърчаване на местната промишленост. Допълнителен фактор, който увеличава популярността на тази школа, е фактът, че голяма част от българските икономисти в края на XIX и началото на XX век завършват образованието си в Германия, като учат при някои от най-изявените представители на немския историцизъм (Nenovsky and Penchev, 2016).

Българската държава започва да провежда политика на протекционизъм и насърчаване на индустриалното развитие от края на XIX век [13]. Тази политика се радва на подкрепата на голяма част от икономистите в страната, които приблизително по същото време се обединяват в Българско икономическо дружество и започват да издават списание, което в продължение на десетилетия е най-авторитетното периодично икономическо издание за страната. Както отбелязва през 30-те години на XX век преподавателят в Софийския и в Свободния университет проф. Константин Бобчев, по повод на годишнината от създаването на Българското икономическо дружество:

„ ... през целия този период от 40 години, ние трябва да констатираме, че няма основно противоречие между българската стопанско-политическа практика, изразена в протекционистичната политика на българските правителства и българската стопанска мисъл, на която несъмнено Икономическото дружество се явява един от главните изразители. Не, че всеки акт на протекционистичната ни политика е намирал одобрението на Икономическото дружество ... Но по принципалния въпрос – за необходимостта от протекция за създаване на национална индустрия и за стопанско оправдание на тая протекция – то не е било в противоречие с политиката на правителствата“ (Бобчев, 1935: 466)

Именно Константин Бобчев си поставя за задача да разработи нова теория на международната търговия, която оправдава старата концепция на Немската историческа школа за протекционизма и в този смисъл е в духа на ръководеното стопанство. Той е достатъчно добре подготвен за

тази цел – учил е в България, Русия и Германия, а през 1934-1935 г. със стипендия от Рокфелеровата фондация специализира в London School of Economics [14] (Неновски и Пенчев, 2013).

Необходимостта от нова теория на международната търговия той обосновава със забележката, че всички дотогавашни теории (с изключение на тази на Б. Олин) се базират на трудовата теория на стойността, която отдавна е отхвърлена в икономическата наука. Според К. Бобчев тезата на Рикардо за относителните предимства, а също и количествената теория за парите, които оправдават взаимната полза от свободната търговия, не издържат на критика по редица причини. Анализът на концепцията на Рикардо показва, че тя се крепи на предпоставки със статичен характер – допускане, че във всички производства участва еднакво квалифициран труд и допускането, че във всички производства трудът е подпомогнат от „пропорционални размери капитал“. Бобчев смята, че ако се изоставят тези предпоставки на класическата теория, то ще се установи значението на „това, което можем да наречем образуване и преобразуване на производствените средства“ (Бобчев, 1935: 471). Дори и да се приеме, че количеството на производствените средства е фиксирано, то е необходимо да се знае каква част от тях са действително заети в производството. Освен това е напълно възможно доходи, които в миналото са отивали за консумация, да се превърнат в капитали, а неизползвани до този момент природни сили да „се оживят в производството“. В основни линии Бобчев предлага и обосновава вариант на „жертвено“ и „безжертвено“ развитие на производителните средства, като доказва, че безжертвено развитие е възможно и при условията на протекционизъм (Неновски и Пенчев, 2013). Бобчев обобщава своя принос в изграждането на нова теория на протекционизма по следния начин: теоретичната постановка „Протекционизмът не може да докара увеличение в благосъстоянието на страните, вземащи участие в международния обмен“, трябва да се замени с нова, която гласи че:

„... протекционизмът може да докара увеличение в благосъстоянието на дадена страна, когато производствените средства в нея могат да се подложат на едно положително развитие (т.е. количеството на заетите средства може да се увеличи или качеството им да се подобри) и когато печалбата, свързана с такова едно развитие, е по-голяма от чистата загуба, свързана иначе с всяка протекция“ (Бобчев, 1938: 601).

В стремежа на Бобчев да даде теоретична обосновка на протекционизма като средство за развитие на производителните сили може да се открие и инструмент за преодоляване на безработицата. Това явно го приближава

към теоретичните концепции на Джон Мейнард Кейнс, които той лично оценява много високо (Бобчев, 1938: 604). Още по-ясно се свързва с виждането на Кейнс за ролята на т.нар. “animal spirits” в предизвикването на стопанска нестабилност твърдението на Бобчев, че предприемачите обикновено са склонни да се увеличат при наличието на благоприятна стопанска конюнктура. Тази погрешна преценка от тяхна страна допринася съществено за нестабилността на икономиката. Именно в този план е обосновано и неговото интерпретиране като последовател на Кейнс, с чиито теории той е добре запознат.

Г) Неокласицизъм и предшественици на теорията на обществения избор. Под предшественици на теорията на обществения избор в случая имам предвид двама български автори: професор Венелин Ганев и професор Станчо Чолаков. Първият е юрист, завършил право и философия в Лайпциг и Женева, и преподавател в Софийския университет, а вторият преподавател по финанси във Висшето търговско училище във Варна и бивш директор на дирекция „Храноизнос“, учил държавни науки в Берлин през 1928 и специализирал през 1937/8 г. във Франция (Русев, под печат).

Двамата са опозиционно настроени спрямо управляващия в България по време на Втората световна война авторитарен режим. Те съсредоточват вниманието си към административните проблеми, свързани с теорията и практиката на ръководеното стопанство. Този подход е напълно оправдан и логичен, защото функционирането на ръководеното стопанство предполага нарастване на ролята на административния апарат, който трябва да прилага различните закони и наредби в практиката и който, предполага се, би трябвало да изхожда в действията си единствено от обществения интерес. Техните анализи не достигат до изводи, които могат пряко да се свържат с конституционната политическа икономия и с школата на обществения избор. Въпреки това в някои от твърденията им могат да се открият мотиви, характерни за тези направления в икономическата мисъл.

През 1942 г. двамата публикуват интересни и важни статии, посветени на ръководеното стопанство. Проф. В. Ганев отбелязва, че по своята основна същност идеята за ръководеното стопанство не е нова, а е съществувала и в миналото. Единственият нов елемент, който той вижда в съвременните дискусии и практика, е това, че в миналото на ръководеното стопанство се е гледало като на система от временни мерки, прилагани в извънредни условия, докато през 30-те и началото на 40-те години на XX век то се възприема като една по-съвършена организация на народното стопанство. Основните предпоставки за осъществяване на ръководеното стопанство, според В. Ганев, са три:

- институциите и лицата, които осъществяват ръководството, са „схванали по съвършено правилен и напълно адекватен начин“ всички стопански проблеми, които трябва да се разрешат;
- на тази основа те са избрали „най-правилните и обективно най-адекватните средства“, които могат да разрешат проблемите;
- във всичките си действия отговорните хора в институциите се вдъхват от една „обективно правилна идея за справедливост“ (Ганев, 1942: 235).

По-късно авторът няколко пъти подчертава, че държавните чиновници, които осъществяват мерките на ръководеното стопанство, трябва да са „абсолютно“ добросъвестни (Ганев, 1942: 245). Възможностите за осъществяване на посочените условия очевидно са твърде ограничени. Онова, което липсва в статията на В. Ганев и което със сигурност би го приближило значително повече до школата на обществения избор, е ясният извод, че подобни условия са добро пожелание, но не могат да се осъществят поради редица причини (личните интереси на политици и чиновници, склонността на всички да допускат грешки, невъзможността да се определи кои средства на ръководената политика са обективно най-адекватни и правилни и т.н.)

От гледна точка на теорията на ръководеното стопанство В. Ганев прави още едно интересно и важно наблюдение. Той смята, че в теоретичните анализи обикновено се приема, че щом държавата, водена от някакви рационалистични мотиви, разработи и започне да прилага политика на ръководено стопанство, то всички останали участници в стопанския живот просто ще се подчинят на съответните закони и разпореждания. Процесите в икономиката обаче са твърде сложни и подобно очакване е нереалистично (Ганев, 1942). Обществото и икономиката са сложен механизъм и не може да се смята, че закони, заповеди на администрацията, нареждания и т.н. ще се изпълняват точно и безпрекословно от всички участници в стопанския живот.

Проф. Ст. Чолаков също подхожда критично спрямо възможностите на ръководеното стопанство да замени стопанството, чийто основен принцип е свободата на инициативата и слабото ограничаване на частната собственост. Във време, когато на икономическата свобода не се гледа със симпатия и се поставят под въпрос постиженията, до които води тя, Ст. Чолаков отбелязва, че „Свободата на личността е най-мощното средство за културния напредък на човечеството“ (Чолаков, 1942: 252). Той се изказва положително за т. нар творчески или обществен либерализъм, защитаван от френския философ Л. Рожие (Rougier) [15]. Чолаков смята, че чрез свободната конкуренция либерализмът поощрява неимоверно много производствения прогрес и по този начин подобрява жизнения стандарт. Той самият обаче не е привърженик на класическия либерализъм и пише, че либерализмът носи в себе си зародиша на собственото си отричане, защото конкуренцията в крайна сметка води до

това, че някой побеждава и установява монополно положение. С него пък се засягат интересите на по-бедните прослойки от населението. Това му дава основание да смята, че след края на войната е много по-вероятно да продължи провеждането на политика на държавно регулиране на икономиката. Тя гарантирала защитата на по-слабите социални прослойки (Чолаков, 1940: 331).

По подобие на В. Ганев проф. Чолаков отбелязва, че ръководеното стопанство може да се натъкне на сериозни проблеми, следствие от засилената роля на администрацията. По същината си ръководеното стопанство е бюрократизирано и това предопределя важната роля на държавните чиновници в него. Няма никаква гаранция, че чиновниците, които осъществяват държавните регулации ще са достатъчно предвидливи, подготвени и гъвкави, за да реализират поставените по административен начин цели. Не е възможно да се очаква, че всички държавни служители „еднакво се въодушевяват от идеята за една обществена справедливост, за да осъществят едно най-справедливо разпределение на богатата и на доходите между отделните лица“. Прекомерната власт, с която разполага административният апарат, създава опасност от злоупотреби с нея във вреда на обществото (Чолаков, 1942: 261).

IV. Планирането във вижданията на българските икономисти

Анализите за ролята и значението на планирането се появяват в специализираната икономическа литература в България през първата половина на 30-те години. Тогава като стопански план се характеризират дори предизборни програми на отделни политически сили, които нямат нищо общо с планирането в икономиката и в които се предлага система от мерки, характерни по-скоро за регулираното стопанство [17]. Този тип писания обаче са по-скоро изключение.

В началото на 30-те години обаче далеч не всички икономисти са положително настроени към възможностите, които предлага планирането. Дори такива, които и в теоретичните си виждания, и в стопанската политика, която са провеждали докато са били на власт, са твърде скептични към възможностите, които предлага стопанското планиране. В реферат, четен пред членовете на Българското икономическо дружество на 3 декември 1931 г. професор Александър Цанков заявява на тези, които изказват симпатии към планирането:

„Ако светът можеше да се развива по планове, по предварително начертани пътища, това е много хубаво, но освен в Русия, никъде другаде не са опитали да изработят един стопански план и, вървейки по него, да достигнат една определена цел. Ако това би било възможно,

то е добре, но би ли се намерил некой, който да се реши да понесе риска, който носи един такъв път и който също може да доведе до нови бедствия и до засилване страданията от катастрофата, която изживяваме сега?“ (Цанков, 1932: 22-23)

Съмненията относно възможностите на планирането, които изказва в началото на 30-те години бившият министър-председател, се дължат на това, че планирането все още е част от стопанската система на СССР, която той лично ненавижда и критикува. Вторият елемент от неговия скептицизъм относно планирането е по-сериозен – всъщност никой не може да бъде сигурен, че планът няма да донесе повече проблеми, отколкото ползи.

Думите на Ал. Цанков не са в състояние да спрат дискусиите по въпроса за планирането. Основната група от публикации по темата може условно да се раздели на две подгрупи. Първите са посветени не толкова на теорията на планирането и доколко тя е съвместима с капитализма, а на ролята на планирането за българското стопанство. Авторите от втората подгрупа се занимават с възможността за планиране в условията на капитализма.

Планирането и българското стопанство. Публикациите, които са посветени на ролята на планирането в българското стопанство, имат по-силно изразен приложен характер. Те са предизвикани от Голямата депресия и представляват опит да се потърси разрешение на проблемите, предизвикани от нея.

През 1932 г. К. Кожухаров публикува отделна книжка, посветена на плановото стопанство. В нея той подлага на критика твърденията на т. нар. „старомодни икономисти“, които поддържали тезата за ненамеса на държавата в икономиката. Той твърди, че глобалният капитализъм е довел не просто до тежка икономическа криза, а до коренно разстройство на капиталистическата стопанска система. Израз на това е установеното международно разделение на труда, при което една група държави успяват да се индустриализират, а други са поставени в позицията на доставчици на суровини. Това води до задълбочаване на неравенството в света. Тази ситуация може да се преодолее само чрез възстановяване на националното стопанство. Чрез него анархистичните сили на капиталистическата стопанска система се отстраняват и се заместват от „силата на разума и целесъобразността“. Националното стопанство, според автора, „ще допринесе за опростяване на международните отношения, ще премахне цяла серия от спорни проблеми и ще създаде условия за един траен международен мир“ (Кожухаров, 1932: 23). Кожухаров смята, че малките държави като България трябва да се обединят в митнически съюзи, за да могат да се самозадоволяват стопански. Той разглежда дребната трудова собственост като основа за новата планова стопанска организация на обществото и препоръчва организирането на про-

изводството чрез кооперации (Кожухаров, 1932). В крайна сметка неговите виждания за планирането се ограничават до препоръки за изграждане на едно дребнособственическо корпоративно общество, което в отделни аспекти наподобява плановете на Мусолини. Планираната стопанска система не трябва да бъде изцяло държавна, защото „Държавната организация винаги досега се е оказвала напълно неподходяща за пряка стопанска дейност“. Държавата трябва да ползва помощни органи като кооперации, професионални сдружения и др. (Кожухаров, 1932: 50-51).

През 1933 г. Пр. Киранов (ръководител на Главна дирекция на статистиката) публикува самостоятелно изследване със заглавие „Идеи за стопанско организиране (стопански план) за България“ (Киранов, 1933). Още от самото заглавие прави впечатление, че авторът приравнява организиране и планиране на стопанството. От съдържателна гледна точка това изследване отново дискутира не толкова общи теоретични въпроси на планирането, а представлява конкретна разработка, посветена на необходимостта от реструктуриране на ръководството на българското стопанство.

Последователно са разгледани необходимите, според автора, мерки в областта на производството, размяната и кредита, кооперациите и т.н. Някои от по-съществените констатации и предложения на Киранов са насочени към селското стопанство. Той смята, че е необходимо цялостно насърчаване от страна на държавата на кооперациите. В определени производства е необходимо да се наложи кооперативен монопол, докато за други кооперациите не са подходяща организационна форма. Кооперативният монопол може да се приложи с успех в пазарно ориентирани производства. Зърнопроизводството също е подходящо за производствени кооперации, защото чрез кооперирането на земята ще се премахнат синурите, които разделят нивите на отделните самостоятелни стопани и ще може да се приложат модерни машини при обработването на земята и за прибирането на реколтата. С оглед на съвременните тенденции в международната търговия Киранов смята, че се налага все по-голяма степен на затваряне на българското стопанство. То би могло да доведе до ангажиране на излишната работна ръка в селото – например ограничаването на вноса на памук, който е трудово интензивна култура, ще доведе до насърчаване на това производство в България [18]. Пълното откъсване на страната от световното стопанство все пак се разглежда като невъзможно и излишно (Киранов, 1933: 8-10, 19, 26, 58-60, 127). Киранов оценява като незадоволителни резултатите от десетилетната политика за насърчаване на индустрията от страна на българската държава и се застъпва за въвеждането на минимална надница. Вижданията му за стопанския план като средство за излизане на България от кризата се отличават от тези на Дж. М. Кейнс, защото българският автор е привърженик на спестовността и на държавната политика по нейното насърчаване (Киранов,

1933: 97-99), докато за Кейнс спестовността е основен проблем, който трябва да се преодолее.

Цялостната теория на Киранов по отношение на планирането се базира на мнението му, че така ще се достигне до рационалното използване на ограничените стопански ресурси на страната. Ролята на държавата в случая не трябва да е просто на един от участниците в стопанския живот, а на негов ръководител. С оглед на осъществяването на предложените мерки Киранов предлага към Министерския съвет да се създаде централен ръководен орган на стопанството с наименование Институт за стопанско строителство. В неговите ръководни органи трябва да имат представителство държавните институции и представителите на отделните стопански съсловия и организации, търговско-индустриалните камари, земеделските камари, кооперациите, акционерните дружества и т.н. Институтът за стопанско строителство придобива по същество корпоративно-съсловен характер, а неговите решения, според Киранов, трябва да са задължителни за отделните министерства, освен ако един месец след като са приети, те не се отхвърлят от Народното събрание. Тази административна структура, „като събира в себе си всички нишки, изхождащи от отделните части на националното стопанство, ще бъде в състояние да дава тон и направление, да създава единство на отделните части, да стимулира и подхранва развитието“ (Киранов, 1933: 140).

Планиране и капитализъм. Съгласно приетото в началото на изложението терминологично уточнение, българските икономисти разграничават регулираната (капиталистическа) от плановата (социалистическа) икономика. Заслужава да се отбележи, че сред тях това не е общоприетото мнение, то се оформя постепенно и придобива завършеност едва към края на 30-те години на XX век.

Показателна за еволюцията в разбирането на същността на плановото стопанство е статия на С. Бочев, посветена на този проблем. В нея авторът отбелязва, че терминът планово стопанство в българския език е това, което във френската литература се приема като *economie dirigee*, в англоезичната – *planned economy*, а в немскоезичната – *planwirtschaft*. Бочев разграничава пет различни типа планово стопанство: А) *наблюдавано*, в което икономиката се управлява от централната банка, посредством лихвения процент, Б) *съсредоточено*, в което икономиката се управлява от картели и тръстове, В) *кооперативно*, при което консуматорите пряко определят какво да се произвежда, Г) *направлявано*, при което държавата е арбитър и регулатор в стопанския живот посредством мита, данъци, субсидии и т.н. и Д) *планирано*, при което средствата за производство са колективизирани (Бочев, 1935). Тази класификация само на пръв поглед противоречи на мнението, което посочихме като характерно за българските икономисти. На практика всички видове стопанства без последното са варианти на регулираното стопанство,

докато последното е социалистическо. През 1939 г. Т. Владигеров дава относително завършен вид на концепцията за същността на плановото стопанство. Според него то има крайна цел, на която е подчинено, и се характеризира с всеостранност на мероприятията, централизация на ръководството и концентрация на властта върху средствата за производство. Владигеров се солидаризира с твърдението на Л. Робинс, че под планово стопанство всъщност се разбира социализъм (Владигеров, 1939: 54-57).

Регулираното стопанство постепенно се приема за междинна организационна форма, която прилага някои от политиките и практиките, характерни за социализма и за капитализма. В този смисъл се дискутира въпросът доколко е възможно прилагането на планиране при запазване на частната собственост върху средствата за производство

През 1933 г. съпрузите Иван и Мара Кинкел публикуват самостоятелно две статии, в които отричат възможността за планиране в условията на капиталистическата стопанска система. Изводите на двамата са сходни, въпреки че Мара Кинкел подхожда към проблема чисто социологически, докато Иван Кинкел комбинира познанията си по стопанска история, история на икономическите теории, социология и анализ на основните тенденции в развитието на световното стопанство, за да докаже тезата си за несъвместимост между планиране и капитализъм.

Мара Кинкел отбелязва, че двете основни характеристики на капитализма са „свободно-творческата инициатива на личността“ и свободната конкуренция. От друга страна наличието на планово стопанство предполага, че една институция ще планира производството и разпределението „отгоре“. Тази „диктаторска“ по нейните думи инстанция няма да има възможност да „посвещава на всеки един от безбройните клонове и предприятия в производството и потреблението онова *детайлирано внимание*, което е необходимо, за да могат те да виреят и преуспяват“ (Кинкел, М., 1933: 416). С тези си твърдения Мара Кинкел достига до изводи, които наподобяват информационния проблем, изтъкнат от Хайек в дебата за социализма. Тя обаче не навлиза в този дебат, а се ограничава до твърдението, че планиране и капитализъм са несъвместими. Според нея плановото стопанство е характерно за социалистическата стопанска система, а тази система е подходяща за „бъдещото духовно зряло общество“. С оглед на преодоляването на последиците от Голямата депресия тя препоръчва средства, които са различни от планирането: възстановяване на свободната търговия, премахване на репарациите, отлагане на изплащането на държавните дългове, свикване на световна стопанска конференция, на която да се подпише споразумение за временно ограничаване на производството (Кинкел, М., 1933: 418-419).

Иван Кинкел, преди да достигне до отговор на въпроса за съвместимостта на планиране и капитализъм, отделя повече внимание на същността на

планирането и на разпространението на тази идея. Той определя плановото стопанство като „хармониране на производството с потреблението или с пазарното търсене“. Всяко планово стопанство от своя страна трябва да отговаря на две условия: наличие на ръководна и направляваща организация и производство според предварително разработен план (Кинкел, Ив., 1933: 189). Самата идея за планово стопанство Кинкел определя като типична за социалистическото учение, чиито привърженици смятат, че чрез осъществяването ѝ ще постигнат задоволяване на „абсолютните нужди“ на цялото общество. Капиталистическото стопанство, от друга страна, според Кинкел, е било до сега безпланово стопанство. В неговата основа стоят свободното и неограничавано производство и свободната конкуренция. В развитието му не е имало начин за измерване във всеки момент на размера на търсенето и за нагаждане според него на размера на производството. Ролята на координационен механизъм за нагаждане на търсене и предлагане е играла и играе системата на цените. Периодично появяващите се дисхармонии между търсене и предлагане в капиталистическата икономика подтикват икономисти като Сисмонди да търсят решение и така започва да се обсъжда възможността за планиране в условията на капитализма. Идеята за планиране придобива особена актуалност с началото на Голямата депресия (Кинкел, 1933).

Осъществяването на планиране в рамките на капиталистическото стопанство, според Ив. Кинкел, обаче, е невъзможно. Това се дължи на няколко групи от фактори. На първо място той сочи, че дори ако се осъществи планиране на национално ниво, то ще срещне невъзможността за организиране и планиране на световния пазар. Тя е резултат от противоположните интереси на отделните национални стопанства, т.е. стопанският национализъм и стопанският интернационализъм са обективно несъвместими. На второ място, по подобие на съпругата си, Иван Кинкел смята, че не е възможно да се направи точно изчисление за размера на търсенето и неговите промени. От тук е невъзможно да се изработи план, който да съгласува търсене и предлагане, както на национално така и на световно ниво. Кинкел сочи, че в капиталистическото стопанство съществува „железна необходимост“ от постоянно разширение на производството, която е непреодолима пречка за осъществяването на плановост дори в отделните отрасли на националното стопанство. Особено важна пречка за налагането на плановост от страна на капиталистическата държава Кинкел вижда и в пълната несъвместимост на планирането с частната собственост:

„А пък тази главна и свещена основа на капиталистичното стопанство именно не позволява на държавната власт, каквато и да е тя, да предприеме и прокара определена организация и размер на производството и размяната ... С други думи, необходимата намеса на държавата за

прокарването на плановото стопанство би трябвало да бъде тъй радикална щото принципът на частната собственост с творческата инициатива и дейност на капитала би били тъй съществено накърнени, че биха престанали да съществуват“ (Кинкел, 1933: 208)

До подобен извод през същата година достига и социалдемократическият автор С. Божинов. В анализите си той тръгва от някои постановки, които са характерни или близки до марксизма. Според него основният стимул за развитие на капиталистическото общество е стремежът за печалба. По своята същност планирането е „смъртна опасност“ за спекулативно-авантюристичната стопанска дейност, защото то е процес на предсказване, на предвиждане и съответно на вземане на мерки, чрез които да се сбъдне предвиденото. Планирането се определя от С. Божинов като изземане от страна на държавата правото да се насочват инвестициите. По този начин би трябвало да се внесе рационалност в инвестирането и да не се достига до прекалено големи инвестиции в едни отрасли и до липса на достатъчно инвестиции в други (Божинов, 1933: 231-235). Основната пречка за осъществяване на планирането, която сочи Божинов, е социологическа, а не икономическа. Плановата институция трябва да е с диктаторски пълномощия и да се ползва с доверието на работниците и на „капиталистичните върхове“. Подобно нещо обаче е невъзможно поради противоречието на интересите на тези две социални групи. Божинов, независимо от Кинкел, достига и до друга съществена трудност на планирането в условията на капиталистическо стопанство. Той сочи, че е невъзможно да се планира само в рамките на националното стопанство, защото националното планиране ще се срещне и ще влезе в остро противоречие със „съществуващия хаос в световно-стопански и политически отношения“ (Божинов, 1933: 245). Доколкото в съвременното стопанство се правят повече или по-малко успешни опити за планиране те са белег за постепенния преход от капитализъм към социализъм, а не за съчетаване на двете общественно-политически и стопански системи.

Като привърженици на тезата за невъзможността да се съчетаят планиране и капитализъм могат да се приемат автори, които прилагат марксистки концепции за анализ на стопанските проблеми. Според Т. Романов цялостното развитие на човечеството през последните векове е вървяло от капиталистическо през дирижирано към планово стопанство, при което „богатствата няма да се създават от всички, а да се присвояват в голямата си част от малцина“ (Романов, 1936: 234).

Очертаващото се силно критично мнение относно възможностите за съчетаване на капитализма и планирането не означава, че по този въпрос има единство сред българските икономисти. Теоретичните аргументи на онези, които смятат, че няма принципни пречки за това, обаче са значително по-

слаби. К. Стоянов през 1934 г. отхвърля като несъстоятелни твърденията, че планирането е единствено продукт на социалистическата система и че планирането ще наложи „една брутална публично-правна принуда, която ще бюрократизира народното стопанство в неговото бъдещо развитие и ще скове свободното проявление на предприемаческия дух“ (Стоянов, 1934: 18). Обосновката на тези твърдения обаче е твърде слаба. Всъщност единственото подобие на аргумент в полза на авторовата теза е обстоятелството, че привържениците на идеята за плановото стопанство предвиждат да се запази частната собственост. Проблемите с това доказателство за съвместимостта между капитализма и планирането са поне два. Първо, то е фактически невярно, защото далеч не всички привърженици на плановото стопанство са положително настроени към частната собственост, и второ – дори и да беше така, това, че има единодушие в приемането на дадено твърдение не е доказателство за неговата истинност.

Възможността за съчетаване на планиране и капитализъм се поддържа и от по същество марксисткия автор Н. Станимиров. През 1936 г. той публикува статия, посветена на отношението между съвременната държава и плановото стопанство. В нея развива тезата, че държавите, които могат да се определят с общия термин фашистки, прилагат стопанско планиране в изграждането на икономическия си модел. Този тип планиране не е характеризирани в никакви детайли. Авторът се ограничава до твърдението, че подобно планиране е в услуга „предимно на едрия финансов капитал“ (Станимиров, 1936: 438) и в крайна сметка на цялата буржоазна класа. Н. Станимиров всъщност не се занимава с теоретизиране по въпроса доколко се съвместяват планиране и капитализъм. Той приема това за факт, въз основа на който прави изводи по въпроси, които се намират извън главния обект на настоящото изследване.

Значително по-внимателно подкрепя възможността за планиране при наличие на частна собственост проф. Димитър Мишайков. Според него т. нар. планомерност не се състои в създаването на единен държавен стопански план, който да погълне и замести индивидуалната стопанска дейност на гражданите. Необходимо е създаването на такава стопанска система, при която стопанските планове „изхождат както от държавата, така и от отделните стопански единици“ (Мишайков, 1942: 326-327). Особено важен е принципът, че:

„Задачата на държавния план в интегралистичната държава не е да предпише на гражданите времето и мястото на всяка операция от стопанската им дейност, но да подготви необходимите условия, за да могат отделните стопански единици да осъществят своите планове, както и да внесе нужното единство в тях. В тая си роля държавата

дава насоки за развитие на едни или други клонове на стопанството...“ (Мишайков, 1942: 327).

Предложените от Димитър Мишайков принципи на държавното планиране са твърде общи и не са доразвити в цялостна система на възможностите за подобен тип планиране. Въпреки това може да се твърди, че те се доближават в известна степен до практиката на стопанско планиране, характерна за някои страни на Западна Европа след края на Втората световна война.

През годините до края на разглеждания период теоретичният дебат за плановото стопанство и капитализма постепенно затихва. В общи линии противниците на възможността за тяхното съчетаване могат да се приемат за победители в него, защото изтъкват на преден план солидни и добре обосновани аргументи, които не получават адекватен отговор. Аргументите на Димитър Мишайков в полза на планирането до голяма степен остават неразвити. Победата в теоретичния дебат обаче не означава победа в приложната икономика. Доказателство за това са опитите за разработка на конкретни планове за отделни стопански отрасли и публикациите, посветени на планирането в стопанството и на важни елементи от неговото осъществяване (виж напр.: Янчулев, 1939). От гледна точка на стопанската политика на българската държава вероятно първият опит за провеждане на планирана държавна намеса и регулиране на индустрията е направен в края на 1934 г. от правителството на К. Георгиев. Наскоро бяха открити и публикувани интересни сведения за разработката на „Петгодишен план за рационализиране на индустрията“, който включва принудително картелиране на индустриални предприятия, установяване на ценз за ръководните лица в индустриалните предприятия и т.н. (Димитров, 2014: 196-197). До реални действия, свързани с приложението на този план, обаче не се достига. В началото на Втората световна война е разработен петгодишен стопански план за земеделието в България, но той не се прилага. В хода на Втората световна война са изказани в пожелателна форма мисли за необходимостта от разработване на план и за българската индустрия, в който да се набележат основните стратегически посоки на нейното развитие (Ранков, 1942: 10). Конкретни стъпки в тази посока обаче не са предприети.

V. Заключение и бележки

През 30-те и началото на 40-те години на XX век българските икономисти обсъждат задълбочено някои от основните характеристики на ръководеното стопанство. Дискусиите сред тях показват задълбочено познаване на най-влиятелните произведения и автори по тези проблеми в световната литера-

тура. Очевидно е, че основните идеи, които вълнуват икономистите от водещите интелектуални центрове, се прехвърлят бързо на българска почва, че българските икономисти се опитват да ги адаптират към местните условия и че това адаптиране постепенно започва да прераства в опити за изграждане на нови теоретични концепции. Всичко това ни дава основание да приемем, че през 30-те години на XX век от гледна точка на историята на икономическата мисъл България постепенно губи периферния си статут.

Установеният след 1934 г. авторитарен режим се опитва да приложи в стопанската политика някои от практиките, характерни за фашистка Италия. Повечето от икономистите, които се занимават с теоретично осмисляне на ръководеното стопанство, обаче, са по-скоро скептично настроени към неговите възможности. Любопитно е да се установи и една друга важна черта в развитието на икономическата мисъл в страната през този период. Не са регистрирани опити от страна на авторитарния режим да наложи на академичната общност една „правилна“ идейна и идеологическа парадигма, в рамките на която да се ограничат научните дискусии. По това този режим се отличава от установената след 1944 г. в страната комунистическа власт. Тя налага безпрекословно приемане на марксистките постулати и не допуска дискусии извън техните рамки.

Неокласическата метатеория позволява на българските икономисти да подложат ръководеното стопанство на адекватен анализ и да достигнат до интересни изводи. В общи линии те се обединяват от критичното отношение към него и към средствата, до които прибегват в стопанската си политика държави с ръководено стопанство. Единствено протекционизмът в определени случаи може да има положително въздействие върху икономическото развитие на по-изостанали държави, но това твърдение не е валидно винаги и навсякъде. Поставени в перспективата на общото стопанско развитие на света и на икономическите теории през XX век, анализите на българските икономисти показват добро разбиране за това, че ръководеното стопанство ще продължи да е основна характеристика на стопанската политика и след 30-те години на XX век, но същевременно те посочват някои от същностните проблеми, които ще доведат до изоставянето му през 80-те години на XX век.

През 30-те години на XX век в дебата за социализма Мизес и Хайек доказват теоретичната невъзможност за изграждане и функциониране на социалистическа (планова) икономика. Българските икономисти през същия период доказват невъзможността за съчетаване на планиране и капитализъм. Обобщеният извод от двете направления в икономическата мисъл като че ли сочи, че плановата икономика е невъзможна както при капиталистическа, така и при социалистическа организация на обществото и стопанството.

Бележки:

[1] Дебатът за социализма има известен отзвук в българската икономическа книжнина, но той е сравнително ограничен (виж напр: Долински, 1930).

[2] Като определение за интелектуална периферия възприемаме дефиницията на У. Маки, според която степента на интелектуална периферност на даден регион, държава или глупа държави се определя от три условия: 1) една държава или регион е по-периферна, колкото повече е склонна да внася идеи от т. нар. интелектуално ядро, 2) скоростта на разпространение на новите идеи – колкото по-бавно се разпространяват новите идеи, толкова по-периферен е районът, в който те се разпространяват и 3) модифицирането на внесените идеи – колкото по-малко се модифицират внесените идеи, толкова по-периферна е държавата или регионът вносител (Маки, 1996: 321).

[3] Единството сред икономистите дори по този въпрос е до известна степен условно. Разбиранията на някои от тях претърпяват еволюция, преди да достигнат до разграничаване между ръководено и планово стопанство. Така дори един от най-добрите познавачи на ръководеното стопанство К. Бобчев през 1933 г. идентифицира ръководеното с плановото стопанство (Бобчев, 1933), докато през 1942 г. това смесване на понятията липсва (Бобчев, 1942). Пак през 1933 г. той Бобчев смята, че ръководеното стопанство е по-скоро временно явление, докато през 1942 г. е убеден, че то има всички шансове да преживее Втората световна война.

[4] В такъв план представя т. нар. интегралистична стопанска система Д. Мишайков (1942). Под интегрална стопанска система, той има предвид системата на ръководеното стопанство.

[5] В края на 1935 г. Министерството на народното стопанство е премахнато и са възстановени старите министерства (Димитров, 2014: 107).

[6] В случая е важно да се направи едно терминологично уточнение. Под корпоратизъм или корпоративно стопанско организиране имаме предвид „стопанска система, в която държавата ръководи и контролира преимуствено частнособственически бизнес съгласно четири принципа: единство, ред, национализъм и успех“ (Winkler, 1976: 103). Това определение не показва никаква съществена принципна разлика с виждането за регулираната икономика като междинна форма, разположена между социализма и капитализма.

[7] Тогава определяна като „скрита безработица“ (виж по-подробно: Долински, 1937).

[8] Това не е свързано с допускане на свободен внос на стоки в България; по подобие на останалите страни от региона България прибягва към валутен

контрол и контингентирание на външната търговия (виж по-подробно: Nenovsky, Pavanelli and Dimitrova, 2017).

[9] Индустриите, които разчитат на вносни суровини, се определят като паразитни и се смята, че те не подпомагат хармоничното развитие на българското стопанство. Тази концепция среща аргументирани възражения от български икономисти. Д. Николов (1938), например, смята, че приемането ѝ означава да се приеме абсурдната теза, че суровините, а не трудът създават богатството. Той се отнася положително към развитието на индустриални предприятия, които разчитат на вносни суровини, защото те могат да помогнат за намаляване на скритата безработица в селското стопанство.

[10] Подробности за стопанската политика на републиканска Турция в сравнителна перспектива през 30-те години на XX век виж: Pamuk, 2000; Türegün, 2016.

[11] По-подробно за създаването на висшите икономически училища в България виж: Велева и др., 2010 (за Свободния университет), Русев (под печат) за Висшето търговско училище във Варна и Радков, 2012 за Висшето търговско училище в Свищов. Изказвам благодарност на проф. Иван Русев от Икономическия университет във Варна за предоставянето на непубликувания му ръкопис, посветен на историята на висшето икономическо образование в града.

[12] По отношение на основното съдържание на понятието неокласически икономикс се придържахме към определението на Рой Уейнтрауб. Той обръща внимание на това, че неокласическият икономикс е метатеория, която се отличава от класическата по това, че не приема трудовата теория за стойността, че се базира на принципите на пределната полезност, разглежда икономическите явления през призмата на търсенето и предлагането и т.н. (виж по-подробно: Weintraub, 1993).

[13] Българските икономисти от периода са наясно, че между протекционизъм и ръководено стопанство съществува много тясна връзка. Неслучайно Н. Агънски (1937: 103) нарича протекционизма „подсъзнателна форма на ръководено национално стопанство“.

[14] Още докато е в Англия Бобчев написва и публикува статия, в която проследява връщането на тази страна към политиката на протекционизъм. Той защитава виждането, че то не е предизвикано единствено от Голямата депресия и от последиците от Първата световна война, а е израз на тенденция, която може да се открие дори и в годините, когато в Англия се следва твърдо политиката на свободна търговия (Бобчев, 1935а).

[15] След края на Втората световна война Л. Роже, по покана на Фридрих Хайек, става член на Mont Pelerin Society - известната организация, която обединява класически либерали.

[16] Всъщност проф. Й. Йесен е екзекутиран в края на 1944 г. като противник на хитлеристкия режим. В началото на 30-те години на XX век обаче той проявява симпатии към националсоциалистическата идеология, което очевидно се отразява на приемането му от страна на икономистите извън Германия като икономически теоретик на доктрините на националсоциализма (по-подробно за Й. Йесен виж: Schmolders, 1948).

[17] Виж например: Салчев, 1931.

[18] Идеята, че прибягването до автаркия ще доведе до намаляване на безработицата е добре позната в българската стопанска книжнина. Две години след като Киранов публикува студията си Д. Калинов отбелязва, че автаркията е явление, което засяга много страни по света, а приложението ѝ води до намаляване на безработицата (Калинов, 1935).

Референции:

Агънски, Н. (1937), Самоуправление и самозадоволяване в националното стопанство. *Архив за стопанска и социална политика*, XII, 2: 99-111.

(Aganski, N. (1937), Samoupravlenie i samozadovoljavanje v natsionalnoto stopanstvo. *Arhiv za stopanska i sotsialna politika*, XII, 2: 99-111)

Агънски, Н. (1941), Свободно и ръководено народно стопанство. *Кооперативен подем*, XIII, 1-2: 1-12.

(Aganski, N. (1941), Svobodno i rakovodeno narodno stopanstvo. *Kooperativen podem*, XIII, 1-2: 1-12)

Бобчев, К. (1933), Идеята за планово стопанство и задачите на днешната стопанска политика. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXXII,4: 197-216.

(Bobchev, K. (1933), Ideyata za planovo stopanstvo i zadachite na dneshnata stopanska politika. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XXXII,4: 197-216)

Бобчев, К. (1935), Протекционизмът и стопанската наука. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXXIV, 7-8: 466-473.

(Bobchev, K. (1935), Protektsionizmat i stopanskata nauka. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XXXIV, 7-8: 466-473)

Бобчев, К. (1935а), Митнишкият протекционизъм в Англия. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXXIV, 4: 195-211.

(Bobchev, K. (1935a), Mitnishkiyat protektsionizam v Anglia. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XXXIV, 4: 195-211.)

Бобчев, К. (1938), Стопанска действителност и стопанска наука. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXXVII, 10: 595-603.

(Bobchev, K. (1938), Stopanska deystvitelnost i stopanska nauka. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XXXVII, 10: 595-603.)

- Бобчев, К. (1942), Проблеми на ръководеното стопанство. *Списание на Българското икономическо дружество*, XLI, 3: 159-186.
(Bobchev, K. (1942), Problemi na rakovodenoto stopanstvo. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XLI, 3: 159-186)
- Божинов, С. (1933), Проблемата за плановия капитализъм. *Архив за стопанска и социално политика*, VIII, 3: 210-253.
(Bozhinov, S. (1933), Problematata za planovia kapitalizam. *Arhiv za stopanska i sotsialno politika*, VIII, 3: 210-253.)
- Бочев, С. (1935), Планово стопанство. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXXIV, 1: 16-28.
(Bochev, S. (1935). Planovo stopanstvo. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XXXIV, 1: 16-28)
- Велева, Л. и др. (2010), 90 години Университет за национално и световно стопанство. София: Издателски комплекс – УНСС.
(Veleva, L. i dr. (2010), 90 godini Universitet za natsionalno i svetovno stopanstvo. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS)
- Владигеров, Т. (1939), Ръководеното стопанство. Теория и практика. Принос към проучването на тенденциите на съвременното стопанство и на стопанската политика. София: печатница „Одеон“.
(Vladigerov, T. (1939), Rakovodenoto stopanstvo. Teoria i praktika. Prinos kam prouchvaneto na tendentsiite na savremennoto stopanstvo i na stopanskata politika. Sofia: pechatnitsa „Odeon“)
- Ганев, В. (1942), Основни предпоставки на ръководеното стопанство. *Економист*, IV, 3: 233-246.
(Ganev, V. (1942), Osnovni predpostavki na rakovodenoto stopanstvo. *Ekonomist*, IV, 3: 233-246.)
- Грънчаров, Ст. (1999), Размисли за българската икономическа мисъл (1915-1944). *Исторически преглед*, LV, 5-6: 160-190.
(Grancharov, St. (1999), Razmisli za balgarskata ikonomicheskata misal (1915-1944). *Istoricheski pregled*, LV, 5-6: 160-190.)
- Димитров, М. (2014), Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919-1939 г. София: Издателски комплекс – УНСС.
(Dimitrov, M. (2014), Darzhavata i ikonomikata v Bulgaria mezhdu dvete svetovni voyni 1919-1939 g. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS)
- Долински, Н. (1930), Иде ли края на капитализма? *Философски преглед*, II, 4: 235-249.
(Dolinski, N. (1930), Ide li krayata na kapitalizma? *Filosofski pregled*, II, 4: 235-249.)
- Долински, Н (1932), *Организация на българското земеделско стопанство*. Варна: печатница „Д. Войников“.

- (Dolinski, N (1932), *Organizatsia na balgarskoto zemedelsko stopanstvo*. Varna: pechatnitsa „D. Voynikov“)
- Долински, Н. (1933), *Аграрна политика*. Варна: печатница „Войников“.
- (Dolinski, N. (1933), *Agrarna politika*. Varna: pechatnitsa „Voynikov“.)
- Долински, Н. (1935), Реколтите на зърнените храни в България. *Годишник на Висшето търговско училище – Варна*, VII, 1933-1934: 1-136.
- (Dolinski, N. (1935), *Rekolтите na zarnenite hrani v Bulgaria*. *Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte – Varna*, VII, 1933-1934: 1-136)
- Долински, Н. (1937), Пролетаризирането на българското земеделско население. *Списание на Дружеството на завършилите Висшето търговско училище – Варна*, II, 2: 101-113.
- (Dolinski, N. (1937), *Proletariziraneto na balgarskoto zemedelsko naselenie*. *Spisanie na Druzhestvoto na zavarshilite Vissheto targovsko uchilishte – Varna*, II, 2: 101-113)
- Долински, Н. (1937а), Новите социално стопански процеси и идеологии. *Списание на дружеството на завършилите ВТУ-Варна*, II, 3: 227-247.
- (Dolinski, N. (1937а), *Novite sotsialno stopanski protsesi i ideologii*. *Spisanie na druzhestvoto na zavarshilite VTU-Varna*, II, 3: 227-247)
- Калинов, Д. (1935), Световната стопанска криза и автаркията като главен неин израз. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXXIV, 5: 275-288.
- (Kalinov, D. (1935), *Svetovната stopanska kriza i avtarkiyata kato glaven nein izraz*. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XXXIV, 5: 275-288)
- Кинкел, Ив. (1933), Възможно ли е планово стопанство при економическата сисетма на капитализма? *Архив за стопанска и социална политика*, VIII, 3: 189-208.
- (Kinkel, Iv. (1933), *Vazmozhno li e planovo stopanstvo pri ekonomicheskata sisetma na kapitalizma?* *Arhiv za stopanska i sotsialna politika*, VIII, 3: 189-208.)
- Кинкел, М. (1933), Планово стопанство и капитализъм. *Списание на Българското икономическо дружество*, 7: 415-419.
- (Kinkel, M. (1933), *Planovo stopanstvo i kapitalizam*. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, 7: 415-419.)
- Киранов, Пр. (1933), Идеи за стопанско организиране (стопански план) за България. София: Държавна печатница.
- (Kiranov, Pr. (1933), *Idei za stopansko organizirane (stopanski plan) za Bulgaria*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa.)
- Клаев, К. (1939), Българската индустрия през последните десет години. *Економист*, 1: 45-54.
- (Klaev, K. (1939), *Balgarskata industria prez poslednite deset godini*. *Ekonomist*, 1: 45-54.)

- Кожухаров, К. (1932), *Планово народно стопанство. Нови тенденции в икономическото развитие на света*. София: печатница „Право“.
- (Kozhuharov, K. (1932), *Planovo narodno stopanstvo. Novi tendentsii v ikonomicheskoto razvitie na sveta*. Sofia: pechatnitsa „Pravo“)
- Колчев, Н. (1935), *Дирижирана икономия. Списание на Съюза на популярните банки*, XIV, 2: 19-26.
- (Kolchev, N. (1935), *Dirizhirana ikonomia. Spisanie na Sayuza na populyarnite banki*, XIV, 2: 19-26)
- Лещов, П. (1939), *Ръководеното стопанство в теорията и в живота. Економист*, I. 4: 337-351.
- (Leshtov, P. (1939), *Rakovodenoto stopanstvo v teoriyata i v zhivota. Ekonomist*, I. 4: 337-351)
- Манчев, К. (1935), *Криза, индустриализация и дирижирана икономика*. София: печатница „Книпеграф“.
- (Manchev, K. (1935), *Kriza, industrializatsia i dirizhirana ikonomika*. Sofia: pechatnitsa „Knipegraf“)
- Манчев, К. (1940), *Новите стопански понятия. Български тютюн*, V, 7-8: 305-308.
- (Manchev, K. (1940), *Novite stopanski ponyatia. Balgarski tyutyun*, V, 7-8: 305-308)
- Маринова, М. (2012), *Българското икономическо дружество – създаване и утвърждаване в обществено-икономическия живот (1895-1919 г.)*. Свищов: академично издателство „Ценов“.
- (Marinova, M. (2012), *Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo – sazdavane i utvarzhdavane v obshtestveno-ikonomichestkia zhivot (1895-1919 g.)*. Svishtov: akademichno izdatelstvo „Tsenov“)
- Мишайков, Д. (1942), *Основни начала на политическата икономия*. Трето издание. София: печатница „Кооп“.
- (Mishaykov, D. (1942), *Osnovni nachala na politicheskata ikonomia*. Treto izdanie. Sofia: pechatnitsa „Koop“)
- Неновски, Н. и Андреев, Р. (2014), *Българските икономисти за Голямата депресия*. София: Издателски комплекс – УНСС.
- (Nenovski, N. i Andreev, R. (2014), *Balgarskite ikonomisti za Golyamata depresia*. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS)
- Неновски, Н. и Пенчев, П. (2013), *Исторически поглед към протекционизма в България и Румъния. Протекционистичните теории на Михаил Манойлеску (1891-1950) и Константин Бобчев (1894-1976)*. *Икономически изследвания*, 2.
- (Nenovski, N. i Penchev, P. (2013), *Istorigheski pogled kam protektsionizma v Bulgaria i Rumania. Protektsionistichnite teorii na Mihail Manoylesku (1891-1950) i Konstantin Bobchev (1894-1976)*. *Ikonomicheski izsledvania*, 2)

- Николов, Д. (1938), Индустрия и индустриална политика. *Архив за стопанска и социална политика*, XIII, 2: 118-131.
(Nikolov, D. (1938), *Industria i industrialna politika. Arhiv za stopanska i sotsialna politika*, XIII, 2: 118-131.)
- Петров, Л. (1999), Военната икономика на България 1919-1945. София: Университетско издателство „Стопанство“.
(Petrov, L. (1999), *Voennata ikonomika na Bulgaria 1919-1945. Sofia: Unniversitetsko izdatelstvo „Stopanstvo“*)
- Радков, Р. (2012), Протоколите разказват ... Началото. 100 години от Завещанието на Димитър Апостолов Ценов. Велико Търново: издателство „Абагар“.
(Radkov, R. (2012), *Protokolite razkazvat ... Nachaloto. 100 godini ot Zaveshtanieto na Dimitar Apostolov Tsenov. Veliko Tarnovo: izdatelstvo „Abagar“*)
- Ранков, И. (1940), Реалистична или политическа стопанска теория? *Економист*, II, 4: 481-501.
(Rankov, I. (1940), *Realistichna ili politicheska stopanska teoria? Ekonomist*, II, 4: 481-501)
- Ранков, И. (1942), Нуждата от общ индустриален план. *Продоволствие и нормировки*, I, 1: 9-10.
(Rankov, I. (1942), *Nuzhdata ot obsht industrialen plan. Prodovolstvie i normirovki*, I, 1: 9-10)
- Ранков, И. (1943), Стопанска теория и ръководено стопанство. *Списание на Българското икономическо дружество*, XLII, 5-6: 305-335.
(Rankov, I. (1943), *Stopanska teoria i rakovodeno stopanstvo. Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XLII, 5-6: 305-335)
- Романов, Т. (1936), Капиталистическо, дирижирано и планово стопанство. *Кооперативно дело*, X, 3: 222-235.
(Romanov, T. (1936), *Kapitalisticheskoto, dirizhirano i planovo stopanstvo. Kooperativno delo*, X, 3: 222-235)
- Русев, Ив. (под печат), Висшето търговско училище. Раждането на традициите.
(Rusev, Iv. (pod pechat), *Vissheto targovsko uchilishte. Razhdaneto na traditsiite.*)
- Салчев, Н. (1931), Българска трiletка или стопански план за възстановяване на страната в три години. София.
(Salchev, N. (1931), *Balgarska triletka ili stopanski plan za vazstanovyavane na stranata v tri godini. Sofia.*)
- Станимиров, Н. (1936), Съвременната държава и плановете стопанство. *Стопански проблеми*, I, 7: 436-440.
(Stanimirov, N. (1936), *Savremennata darzhava i planovoto stopanstvo. Stopanski problemi*, I, 7: 436-440.)

Стоянов, К. (1934), Плановото стопанство. *Списание на Съюза на популярните банки*, XIII, 1: 18-21.

(Stoyanov, K. (1934), Planovoto stopanstvo. Spisanie na Sayuza na populyarnite banki, XIII, 1: 18-21.)

Тодоров, Н. и др. (1981), *Стопанска история на България 681-1981*. София: държавно издателство „Наука и изкуство“.

(Todorov, N. i dr. (1981), *Stopanska istoria na Bulgaria 681-1981*. Sofia: darzhavno izdatelstvo „Nauka i izkustvo“)

Цанков, Ал. (1923), Реч произнесена от министър-председателя проф. Александър Цанков пред публичното събрание в град София на 8 юлий 1923 година. София: Придворна печатница.

(Tsankov, Al. (1923), Rech proiznesena ot ministar-predsedatelya prof. Aleksandar Tsankov pred publichното sabranie v grad Sofia na 8 yuliy 1923 godina. Sofia: Pridvorna pechatnitsa.)

Цанков, Ал. (1924), По стопанската ни политика. *Юридически преглед*, XXV, 1: 17-21.

(Tsankov, Al. (1924), Po stopanskata ni politika. *Yuridicheski pregled*, XXV, 1: 17-21)

Цанков, Ал. (1927), Политиката и насоките на Демократическия сговор. Реч на проф. Ал. Цанков, председател на Народното събрание, държана на публично събрание, устроено в Плевен на 4 декемврий 1927 год. Издание на Плевенското околийско бюро на Демократическия сговор.

(Tsankov, Al. (1927), Politikata i nasokite na Demokraticheskia sgovor. Rech na prof. Al. Tsankov, predsedatel na Narodното sabranie, darzhana na publichно sabranie, ustroeno v Pleven na 4 dekemvriy 1927 god. Izdanie na Plevenskoto okoliysko byuro na Demokraticheskia sgovor)

Цанков, Ал. (1932), Стопанската и социална криза. *Списание на Българското икономическо дружество*, год. XXXI, кн. 1: 1-24.

(Tsankov, Al. (1932), Stopanskata i sotsialna kriza. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, god. XXXI, kn. 1: 1-24)

Цанков, Ал. (1942), Трите стопански системи. Капитализъм, комунизъм и националсоциализъм. София, печатница „Полиграфия“.

(Tsankov, Al. (1942), Trite stopanski sistemi. Kapitalizam, komunizam i natsionalsotsializam. Sofia, pechatnitsa „Poligrafia“)

Чолаков, Ст. (1940), Стопанският порядък след войната. *Економист*, 1940, 2: 321-340.

(Cholakov, St. (1940), Stopanskiyat poryadak sled voynata. *Ekonomist*, 1940, 2: 321-340)

Чолаков, Ст. (1942), Свободно или организирано народно стопанство. *Економист*, IV, 3: 246-262.

- (Cholakov, St. (1942), Svobodno ili organizirano narodno stopanstvo. *Ekonomist*, IV, 3: 246-262)
- Янчулев, Б. (1939), Черти за стопански план-производство, пазари и съобщителна система на България. *Списание на Българското икономическо дружество*, XXXVII, 7: 418-428.
- (Yanchulev, B. (1939), Cherti za stopanski plan-proizvodstvo, pazari i saobshtitelna sistema na Bulgaria. *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, XXXVII, 7: 418-428)
- Almodovar, A. and Cardoso, J.L. (2005). Corporatism and the Economic Role of the Government. *History of Political Economy*, 37: 333-354.
- Bastein, C. and Cardoso, J.L. (2007). From homo economicus to homo corporativus: A neglected critique of neoclassical economics. *The Journal of Socio-Economics*, 36: 118-127.
- Eichengreen, B. and Irwin, D. A. (2010). The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why? *The Journal of Economic History*, Vol. 70, No. 4 (DECEMBER 2010), pp. 871-897.
- Maki, U. (1996). Economic Thought of the Outskirts: Towards a Historiographical Framework for Studying Intellectual Peripheries. *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, volume 14, pp. 307-323.
- Nenovsky, N. and Torre, D. (2015). Productivity-Based Protectionism: A Marxian Reconstruction of Mihail Manoilescu's Theory. *Journal of Economic Issues*, XLIX, 3: 772-786, September, 2015.
- Nenovsky, N. and Penchev, P. (2016). The evolution of German historical school in Bulgaria (1878-1944). In: *The German Historical School and European Economic Thought*, edited by Jose Luis Cardoso and Michalis Psalidopoulos, Routledge.
- Nenovsky, N., Pavanelli, G. and Dimitrova, K. (2017). Exchange Control in Italy and Bulgaria in the Interwar Period: History and Perspectives. *Economic Alternatives*, 1: 5-33.
- Pamuk, S. (2000). Turkey's response to the Great Depression in Comparative Perspective, 1929-1939. *European University Institute Working Papers*, RSC No. 2000/21.
- Pomini, M. (2011). The Great Depression and the corporatist shift of Italian economists. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 18:5, 733-753, December 2011.
- Schmolders, G. (1948). Obituary: Jens Jessen. *The Economic Journal*, 58: 135-136.
- Türegün, A. (2016). Policy response to the Great depression of the 1930s: Turkish neomercantilism in the Balkan context. *Turkish Studies*, vol. 17, 4: 666-690.

-
- Weintraub, R. (1993). Neoclassical Economics. *The Concise Encyclopedia of Economics*. Library of Economics and Liberty. Retrieved December 2016. <http://www.econlib.org/library/Enc1/NeoclassicalEconomics.html>
- Winkler, J.T. (1973). Corporatism. *European Journal of Sociology*, 17, 1: 100-136.

РЪКОВОДЕНО СТОПАНСТВО И ИКОНОМИЧЕСКО ПЛАНИРАНЕ – ТЕОРЕТИЧНИ АНАЛИЗИ И ДЕБАТИ СРЕД БЪЛГАРСКИТЕ ИКОНОМИСТИ ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Резюме:

През 30-те и началото на 40-те години на ХХ век проблемите, свързани с теоретичното осмисляне на регулираното стопанство, привличат трайно вниманието на българските икономисти. Техните анализи са осъществени въз основа на неокласическата метатеория в комбинация с различни други теоретични подходи. Те успяват да посочат редица проблеми, свързани с дългосрочното функциониране на ръководеното стопанство – невъзможност по административен път да се овладееят и контролират спонтанните пазарни сили, ограничения на администрацията да провежда на практика предвидените в нормативните актове на ръководеното стопанство мерки и т.н. Разработена е и нова теория на международната търговия, чийто автор се стреми да се откъсне от отхвърлената трудова теория на стойността. Основното съдържание на тази концепция се състои в твърдението, че в определени случаи протекционизмът може да има положителни последици. Убедително е доказана и несъвместимостта на капитализма с планирането.

Ключови думи: регулирана икономика, теория, България, планиране.

JEL: B24, B25, B27.

DIRIGISTE ECONOMY AND ECONOMIC PLANNING – THEORETICAL ANALYSES AND DEBATES AMONG THE BULGARIAN ECONOMISTS DURING THE 1930S

Abstract:

During the 1930s and early 1940s the problems of the economic dirigiste and its theoretical analysis attracted the attention of the Bulgarian economists. To some extent it was a compensation for the fact that they missed the socialist calculation debate of the interwar period. Their analyzes were based mainly on the framework of the neoclassical meta-theory in combination with various other theoretical approaches. They managed to identify a number of problems associated with long-term functioning of the regulated (corporatist) economy – the impossibility to master and control the spontaneous market forces by means of the governmental regulation, inherent administrative constraints for the government and public officials to introduce and control the strict and conscientious implementation of all the laws and normative acts of the system of economic dirigisme etc. A new theory of international trade was developed, whose author was seeking to break away from the rejected labor theory of value. The main content of his concept lies in the claim that protectionism in certain cases may have positive consequences. The Bulgarian economists convincingly proved the incompatibility of capitalism with planning.

Key words: regulated economy, theory, Bulgaria, planning.

JEL: B24, B25, B27.